

TEMEL GÖSTERGE VE KAVRAMLAR AÇISINDAN TÜRKİYE EKONOMİSİ-2001*

Yrd. Doç. Dr. M. Okan TAŞAR**

Türkiye Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı çerçevesinde hazırlanan ve 130 ülkenin sosyo-ekonomik göstergeleri esas alınarak yapılan, en altta Nijerya en üstte Japonya'nın yer aldığı sıralamasında 72. basamakta yer almaktadır (Tanrıverdi; 2000, s. 6.) Türkiye'nin bir dünya devleti olabilmesi bu sıralamada daha üst basamakları gerekli kılmaktadır. Zira 1980'lerin ortalarından başlayarak uluslar arası sistemde oluşan köklü değişimler, bütün toplumları dış politikalarını ve bölgesel rollerini yeniden değerlendirmeye yöneltmiştir. Dünyanın en tehlikeli ve güç dengelerinin çok kısa sürede tamamıyla değiştiği bölgelerine komşu olan Türkiye'nin; 200 milyon Türk ve 600 milyonluk İslam dünyasının yaşadığı sorunlara çözüm olacak modelleri ortaya koyabilmesi "Dünya Devleti" daha açık bir ifadeyle bölgesel bir güç olabilmesine bağlıdır. Bu güç tamamıyla siyasi ve ekonomik göstergelerle açıklanabilir.

Çalışmamız Türkiye Cumhuriyetinin özellikle 21. y.y'a hazırlandığı 1980 sonrası gelişmeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu noktada öncelikle; GSMH, Kişi başına gelir ve enflasyon ana başlıklarıyla temel göstergeleri ortaya konacak, ikinci bölümde ise ekonomimize 1980 sonrasında damgasını vuran istikrar programları ve bu programlarda birlikte IMF ilişkileri ek alınacaktır.

1. TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELER

Herhangi bir ekonominin içinde bulunduğu durumu, yer aldığı gelişmişlik aşamasını işaret eden farklı sosyal ve ekonomik göstergeler söz konusudur. Ekonomik göstergeler kapsamında; nüfus, sektörel istihdam, ekonomik büyüme, milli gelir büyüklüğü, kişi başına gelir, dayanıklı mal tüketimi, okuma-yazma oranı, enerji tüketimi esas alınabilir. Diğer taraftan, gelir dağılımı, kamu harca-

* 26 Mart 2001'de TES-İŞ Sendikası Tarafından Konya'da düzenlenen Eğitim Programında sunulmuştur.

** Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ekonomi-Maliye Bölümü Öğretim Üyesi.

maları, enflasyon oranları, yabancı sermaye, dış borçlanma gibi göstergelerde ekonomilerin analizini kolaylaştıran unsurlardır.

Bu noktada Türkiye Ekonomisinin, bugün gelinen nokta itibariyle incelenmesinde, Türkiye açısından daha anlamlı ve özellikle olması açısından üç temel gösterge ele alınabilir.

A. GSMH'nin Gelişimi

Herşeyden önce Gayri Safi Milli Hasıla kavramı; bir ekonomide belirli bir dönemde (genelde bir yıl) üretilen nihai mal ve hizmetlerin parasal toplamı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım hesaplanması oldukça güç bir kavramı ifade etmektedir. Yine de genel olarak üç farklı hesaplama yönteminin varlığını ortaya koyabiliriz: Üretim yöntemi, harcama yöntemi ve gelir yöntemi. Hesaplama yöntemlerindeki bu çeşitlilik GSMH rakamlarının, ülkeler arası karşılaştırmalarda kullanılmasını olumsuz yönde etkiler gibi gözükse de ekonomilerin performansını ortaya koymada en temel gösterge olarak kabul edilmektedir.

Genel itibariyle Türkiye Ekonomisinin Cumhuriyetten günümüze kadar geçen süre içerisinde GSMH'sı istikrarlı bir gelişim göstermekten uzaktır (Karluk,1995, 31). Bu durumun en önemli sebebi ise; iç ve dış ekonomik ve politik gelişmelere aşırı bağımlılık olarak ifade edilebilir. GSMH'da yüzde değişimleri dikkate aldığımızda (1987 fiyatlarıyla) Türkiye'nin 1987 yılı GSMH büyüme hızı % 9,8 iken bir sonraki yıl aynı rakam yüzde 1,5 olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde 1990 yılında yüzde 9,4 iken bir yıl sonra (Körfez Krizi) oran yüzde 0,4'e gerilemiştir. 1993 yılında GSMH'nin büyüme hızı yüzde 7,6 iken (1994 krizi) 1994 yılında yüzde -3,8 olarak gerçekleşmiştir (DPT, 1958-1998,s.3)

Bu rakamlar birbirini takip eden yıllar açısından önemli sıçramalar ve düşmeler yaşandığını dolayısıyla istikrarlı bir gelişmenin gerçekleşmediğini göstermektedir. Bu ifade 1998,1999 ve 2000 yılı geçici rakamları esas alındığında da geçerlidir. Zira GSMH büyüme hızları aynı sırayla yüzde 4,4, yüzde -6,6 ve yüzde 2,4 olarak ortaya konmaktadır (DTM, Mayıs-Temmuz, s.4)

Türkiye ekonomisinde yaşananları ifade etme noktasında bir diğer önemli göstergede, GSMH'yla ilgili olması bakımından sektörel değişimlerdir. Bu açıdan bakıldığında hizmetler sektöründe yaşanan gelişme dikkat çekicidir. Üç ana sektörün var olduğu ekonomide özellikle kalkınma açısından önem arz eden sektör sanayi sektörüdür. Hizmetler sektörü, sanayi sektöründe yaşanan değişimlere paralel bir seyir izlemelidir. Ancak yine 1998, 1999 ve 2000 yılları dikkate alındığında hizmetler sektörü, sanayi sektörüne oranlı daha yüksek oranlı değişimler göstermekte, sanayi sektörü yüzde 2, yüzde -5,5 ve yüzde 3 büyüme hızı sergilerken, hizmetler sektörü sırasıyla yüzde 2,8, yüzde -4,8 ve yüzde 4,7'lik bir büyüme hızı sağlamıştır. Bunun sonucunda da hizmetler sektörünün GSMH içerisinde ki payı yüzde 70'ler seviyesine yükselmektedir ki, bu dengesiz bir sektörel büyüme olarak tanımlanabilir. Bilinmelidir ki; hizmetler sektörü spekü-

latif ve reel üretimden kopuk bir yapısal özellik taşımaktadır. Örneğin bu sektör içerisinde yer alan turizm faaliyetlerinin her türlü faktörden anında etkilendiği bu nedenler güvenilir olmaktan uzak kaldığı rahatlıkla ifade edilebilir.

Yine GSMH rakamlarıyla ilişkili olan ve hatta özellikle toplum bireylerinin içerisinde bulunduğu durumu sergileyen ve bu nedenle daha da önem kazanan başka bir gösterge ise kişi başına milli gelir rakamlarıdır. Kişi başına milli gelir rakamları ülkenin gelişmişlik seviyesi ve yaşam standartlarını belirlemede ve karşılaştırmalarda fazlasıyla önem taşımaktadır.

Bu açıdan bakıldığında kişi başına GSMH özellikle 1999 ve 2000 yılları açısından negatif bir gelişme içerisinde. 1998 yılında 3259 \$ olan kişi başına GSMH, 1999 yılında 2879 \$'a gerilemiştir. Kişi başına gelir sıralamasında İsviçre'nin 36 bin \$ ilk sırayı, Mozambik'in 60 \$'la son sırayı aldığı (Karluk,1995 S. 21) düşünülür ve Türkiye'nin kişi başına gelir rakamı daha kolay yorumlanabilir. Ancak daha da önemlisi gelirin küçüklüğü değil toplum içerisinde dağılımıdır. Dağılımın dengesizliği toplumsal huzuru önemli ölçüde bozucu bir etkiye sahiptir.

B. Türkiye Ekonomisinde Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı belirli bir dönemdeki toplum gelirin elde edilmesine katkıda bulunanların bu gelirden almış oldukları paylardır. Ekonomi içerisinde tasarruf ve tüketim eğilimleri, üretilen ve tüketilen mal ve hizmetlerin niteliği, kalitesi büyük ölçüde gelir dağılımı ile ilişkilidir.

Yaratılan gelirin, ekonomik faaliyetler dikkate alınmaksızın kişi veya aile gruplarına göre dağılımı "kişisel dağılım" olarak tanımlanır. Kişisel gelir dağılımında ülke nüfusu genelde 5 eşit parçayla bölünür. Her bir parça nüfusun yüzde 20'sini ifade etmek üzere gelirin yüzde dağılımı ile ilişkilendirilir. Böylece sermaye sahibi, işçi, memur, çiftçi, zenaatkar gibi toplumun belli sınıfları arasında tarafsız bir dağılım oluşturulur.

Bu açıklamalar çerçevesinde incelendiğinde Türkiye'nin bir başka sorunu yine nazik bir ifade ile "gelişmekte" denilen ama aslında "azgelişmişlik" konusunda olan ülkelerde genellikle görülen "gelir dağılımı adaletsizliği"dir.

Türkiye'de gelir dağılımı ile ilişkili olarak şu gerçekler ortaya çıkmaktadır (Kongar, s. 431).

- Nüfusun en düşük gelir sahibi olan 5 te 1'i milli gelirin yüzde 3 ile yüzde 5'i arasında pay almaktadır.
- Nüfusun ikinci yüzde 20'si milli gelirden yüzde 7 ile yüzde 9 arası bir pay almaktadır.
- Nüfusun üçüncü beşte 1'i milli gelirden yüzde 10 ile yüzde 13 arası pay almaktadır.

- d) Nüfusun dördüncü yüzde 20'si milli gelirden yüzde 17 ile yüzde 22 arasında bir pay almaktadır.
- e) Nüfusun en zengin 5 te 1'i ise milli gelirden yüzde 55 ile 60 arasında bir pay almaktadır.

Bu rakamlar bile ülkemizde gelir dağılımının çok bozuk olduğunu açıkça göstermektedir.

İlginç olan bir başka nokta ise, DİE'nin 1997 yılı rakamlarına göre, Türkiye'de çalışanların yüzde 57.2'sini oluşturan ücretli, maaşlı ve yevmiyeliler milli gelirin yüzde 40,1'ini, kendi hesabına çalışanlar yüzde 37 milli gelirin yüzde 38,9'unu, çalışanların yüzde 5,8'ini oluşturan işveren kesimi ise milli gelirden yüzde 21,5 pay almaktadırlar (Kongar,1998, s. 432). Bu çarpıklık yıllar içerisinde düzelmeye eğilimi de taşımaktadır.

Bu ve benzer sonuçların, ülkede izlenen ekonomik ve sosyal politikalar açısından toplumsal yapının dikkate alınması gerektiğini ve 21. yüzyıl Türkiye'sinde çözümlerin toplumsal sorunlarda aranması zorunluluğunu ortaya koyacağı açıktır. Çünkü, bir toplumda gelir dağılımının adaletsiz olması sosyal huzur ve barışı tehdit ederken, iç talebin daralmasına yol açacak ve dolayısıyla ekonominin sağlıklı ve istikrarlı büyümesini engelleyecektir. Bu engelleme paralel olarak siyasi yapıyı da olumsuz yönde etkileyecektir.

C. Enflasyonun Gelişim Süreci

Enflasyon ekonomi literatüründe en basit ifadesiyle; bir ekonomide fiyatlar genel seviyesinin sürekli ve hissedilir bir şekilde yükselmesi olarak tanımlanmaktadır. Enflasyonla ilişkili diğer tanımlamalar, enflasyona yol açan faktörlerin ortaya konmasıyla gerçekleştirilir. Örneğin talep enflasyonu; bir ekonomide toplam talebin toplam arzı aşması olarak tanımlanırken, yapısal enflasyon ise; piyasaların işleyiş yapısından ve kamu müdahalesinden kaynaklanan sürekli ve hissedilir genel fiyat seviyesi yükselmeleridir. Aynı şekilde maliyet enflasyonu; üretim faktörleri (doğal kaynak, emek, sermaye, müteşebbis) fiyatlarının artışıyla oluşan enflasyondur. Son olarak beklenti (Psikolojik) enflasyon ise; ekonomide yer alan aktörlerin (tüketici, firma, mali piyasalar, devlet) gelecekte fiyatların yükseleceği yönündeki beklentileriyle oluşan enflasyon olarak tanımlanır. Sonuç olarak bu tanımlamalar, nedenlerine göre enflasyon çeşitlerini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan oranlarına göre de enflasyon çeşitli başlıklara ayrılmaktadır. Bunlar; sinsi enflasyon, yüksek enflasyon ve hiper enflasyondur. ancak unutulmamalıdır ki, bir ekonomide özellikle nedenlerine göre birden farklı enflasyon çeşidi aynı anda var olabilmektedir. Bu noktadan bakıldığında Türkiye'de yaşanan enflasyon olgusunu sadece talep, maliyet ya da yapısal olarak nitelendirmek doğru değildir. Aksine yaşadığımız enflasyonist süreç bir bütün olarak

talep, maliyet, yapısal ve psikolojik enflasyon sürecidir. Türkiye bu süreci özellikle son 25 yılda yoğun olarak hissetmektedir.

Enflasyon, rakamla ele alındığında ülkemizde en temel sorunlardan birisi olarak açıkça görülmektedir. Her ne kadar özellikle 1994 sonrası düşme eğilimi içerisinde bulunsun da yine de dünya ortalamasının oldukça üzerindedir. Rahatlıkla söylenebilir ki dünyada enflasyon oranlarını makul bir seviyeye indiremeyen, dağılan sosyalist blok içerisinde yer alan pek çok ülkenin, günümüze kadar geçen kısa zaman diliminde gösterdiği başarı dikkate alınır ise tek ülke Türkiye'dir. Bunun temel sebebi ise enflasyona yol açan yapısal faktörlerin giderilmesi yönündeki çabaların başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. Özellikle politize olmuş toplum ve siyasi yapı bu başarısızlıkta ortak pay sahibidirler.

Tablo 1'de 1989-2000 yılları arasında Türkiye Ekonomisinde Toptan Eşya Fiyatları (TEFE) ve Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) aktarılmaktadır. Bilindiği gibi, genel bir yaklaşımla, TEFE maliyet enflasyonunun, tüketici fiyatları ise talep enflasyonunu ifade ederken, toplumun yaşadığı enflasyon olgusunu yansıtan göstere, çoğunlukla tüketici fiyatları endeksi olarak kabul edilmektedir.

Yıllar	989	990	991	992	993	994	995	996	997	998	999	000
Toptan Eşya Fiyat. (TEFE)	4	2	5	2,1	8,4	20,7	6	5	1,8	1,8	3,1	6,8
Tüketici Fiyat. (TÜFE)	3,3	0,3	6,0	0,1	6,1	06,3	9,1	0,4	5,7	4,6	4,9	8,6

Kaynak: MESS "Gelenekten Geleneğe", III. Cilt, Ankara, 2000, s. 19.

Enflasyonist baskılardaki azalış eğilimi dikkat çekici bir gelişme olarak nitelendirilmektedir (Avrupa Komisyonu, 1999, s. 68). Özellikle azalan talep ve düşen ithalat fiyatları da bu gelişmeye katkıda bulunurken, yine aynı zaman diliminde iki önemli istikrar programının varlığı dikkate alınmalıdır. Temel hedef olarak enflasyonun önlenmesini esas alan, IMF rehberliğinde gerçekleştirilen ve pek çok yapısal değişimi öngören bu programlar bile istenilen sonuçları ortaya çıkaramadığı gibi, 21 Şubat 2001 gibi önemli bir krizin oluşumunu da engelleyememiştir.

Anti-enflasyonist istikrar programları, Türkiye-IMF ilişkileri ve Türkiye Ekonomisinin 2001 yılının ilk çeyreğinde ulaştığı nokta ikinci bölümün konusunu oluşturmaktadır.

II. EKONOMİK İSTİKRAR PROGRAMLARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 2001 YILI VE IMF İLİŞKİLERİ

İstikrar politikası: ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla uygulanan politikalara verilen genel isimdir. Başlıca ekonomik istikrarsızlık şekilleri enflasyon, işsizlik ve ödemeler dengesi açık ve fazlalıkları olduğuna göre, istikrar politikalarının amacı da ekonominin içinde bulunduğu duruma göre enflasyonla mücadele, işsizliği önleme ve dış ödeme açık ve fazlalıklarını giderme şeklinde özetlenebilir (Kaya, 1998, s. 201).

Türkiye’de uygulanan istikrar programının temel hedefi genellikle enflasyonun önlenmesi noktasında yoğunlaşmaktadır. Diğer taraftan enflasyonla mücadelede iki farklı politika yaklaşımı sözkonusudur. Ortodoks istikrar politikaları genelde hiper enflasyonla mücadelede izlenmekte ve IMF tarafından desteklenmektedir. Bu politikaların önemli özellikleri arasında; reel ücretlerde düşüş, toplam talepte azalma, ekonomik yükün büyük ölçüde sabit gelirliler ve küçük işletmelere binmesi, para miktarının kontrolü, kamu harcamalarında kısıtlamalar, ifade edilebilir. Bu şekildeki istikrar programlarını demokratik ülkelerde gerçekleştirmek oldukça güçtür. Zira bu programlar sosyal yönü zayıf, ekonomik daralma, işsizlik gibi gelişmelere yol açmakta, gerekli yapısal ve mali reformların siyasi platformda yapılması hükümetleri zor durumda bırakmaktadır.

Diğer istikrar politikası yaklaşımı heterodoks istikrar programlarıdır. Heterodoks istikrar politikalarında ise; geçici bir uzlaşma çerçevesinde ücret, faiz ve döviz kurunda ki artışlar dondurulmakta ve gelirler politikası uygulanmaya konulmaktadır. Bu politikalar sürekli enflasyon ortamlarında daha başarılı uygulanabilmektedir.

Heterodoks istikrar politikalarında enflasyonist beklentilerin hızla düşürülebilmesi için bir “anahtar fiyat” da istikrarın sağlanabilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu anahtar fiyat istikrar programının çapası (anchor)dır. Bazı durumlarda birden fazla çapa kullanılabilir. Çapa olarak döviz kuru, faiz oranı, para arzı, banka kredileri, ücret ve maaşlar seçilebilmektedir. Örneğin; 5 Nisan Kararlarında çapa olarak önce ücret ve maaşlar daha sonra döviz kuru olarak belirlenmiş, Aralık 1999 programında döviz kuru, kamu harcamaları ve özelleştirme çapa olarak belirlenmiştir. Bu özellik dikkate alındığında gerek 5 Nisan 94 gerek Aralık 99 programları nitelik itibarıyla heterodoks program özellikleri taşıyor olsa da aynı zamanda yapısal reformlar açısından ortodoks istikrar programlarına da benzerlikler göstermektedir (Karluk,1995, s. 429).

Türkiye 1958 yılından itibaren ortalama 10-12 yılda bir istikrar programları hazırlayarak IMF gözetiminde uygulamak zorunda kalmıştır. Her istikrar tedbirinin mutlaka IMF tarafından mali yönden desteklenmesi oldukça önemlidir. Rahatlıkla ifade edilebilir ki, IMF 30 yıl boyunca Türkiye Ekonomisini denetlemiştir. IMF dünya ekonomisini olası büyük krizlerden koruma hedefiyle

oluşturulmuş uluslararası bir kurumdur. Ancak özellikle son dönemde ardı ardına yaşanan krizler IMF'in bu misyonunu tartışılabilir bir noktaya sürüklemiştir. Eleştiriler çoğunlukla IMF'in olası krizleri önceden haber vermede yavaş ve zayıf kaldığı noktasında yoğunlaşmaktadır. Türkiye'nin 19 Şubat'ta yaşadığı gelişmeler, her ne kadar siyasi faktörler ağırlıklı olsa da IMF'nin ekonomik göstergeleri değerlendirmede başarısız kaldığı yönündeki düşünceleri desteklemektedir.

IMF politikalarının en önemli unsurlarından birisi de uygulanacak programlara mali yardım aktarılmasıdır. Zaman zaman bu yardımlar inanılmaz boyutlara ulaşmaktadır. Örneğin; 1996 yılında Rusya'ya bu çerçevede 16 milyar \$ kullandırmıştır. Tayland'a 17,2 milyar \$, Endonezya'ya ise Asya Krizinde 12 milyar \$ verilmiştir. Ancak aktarılan bu kaynaklar her ne kadar yardım başlığı altında ifade edilse bile bu yardımın bedeli oldukça ağırdır. Esas gerekçe olarak ekonomik reformları desteklemek amacı güdülmektedir. Oysa, IMF devreye girdikten sonra, gündeme gelen ve toplumların yüklenmek zorunda kaldıkları yükümlülükler önemli boyutlara ulaşmaktadır. Tabii ki 30 yıl boyunca IMF'yle birlikte yaşayan Türkiye bu faturayı tekrar tekrar ödemek durumunda kalmaktadır. Her yeni programın IMF kaynaklarına dayandırılması ülkemizin IMF bağımlılığını tazelemektedir.

Bu genel açıklamalar eşliğinde özellikle son iki programın değerlendirilmesi kolaylaşacaktır. Ülkemizde 1958, 1970, 1980, 1994, 1999, 2001 yılları istikrar programlarıyla hatırlanan dönemlerdir.

A. 1999 İstikrar Programı

20. yüzyılın son iki yılında Türkiye'nin ekonomik gündemini oluşturan başlıca konular; siyasi istikrar, Asya krizinin ardından Rusya Krizi, IMF ilişkileri, enflasyonla mücadele, vergi reformu, 17 Ağustos 1999 depremiyle gelen ek vergiler, özelleştirme politikasında sorunlar, Avrupa Birliği ilişkileri olarak sıralanmaktadır. Bu noktada siyasi gelişmelerden ziyade, ifade edilmesi gereken Rusya Krizi ve etkileridir.

1997 yılında başlayan Asya Krizinin Türkiye ekonomisinde ciddi sonuçlar doğurmadığı ifade edilebilir. Ama 1998 yazında yaşanan ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'nın en önemli ekonomik krizini oluşturan gelişmeler, Rusya'yla yoğun ekonomik ilişkilere sahip Türkiye ekonomisini derin bir şekilde etkilemiştir.

Rusya krizi öncelikle finans kesimini etkilemiştir. Krizi izleyen iki ay içerisinde döviz rezervlerindeki erime 6 milyar \$ seviyesindedir. Borsa endeksi yüzde 50 gerilerken, faiz oranları yüzde 70'den yüzde 140'a fırlamıştır. Bu gelişmelerin ardından mal ve hizmet üreten kesimler; tekstil, deri, otomotiv, demir-çelik, inşaat önemli darboğazlarla karşılaşmışlardır. Diğer taraftan uluslararası ekonomide ihracat imkanlarının daralması yaşanmaktadır. Hızla daralan

ekonomik faaliyetler nedeniyle 1998'in son üç ayında işten çıkarılanların (kayıtlı) sayısı 22 bin 439 kişidir.

1998 yılının son üç ayında ve 1999'un ilk yarısında, Rusya Krizinin Türkiye ekonomisinde ki daralmayı tek başına açıklama gücüne sahip olup olmadığı, yani vergi yasasının ve hükümet krizi (Kasım 98, Mayıs 99) nin etkileri noktasında görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Bilinmelidir ki; 1999 yılında yaşananlar bir bütün olarak düşünülmeli Rusya Krizi, Hükümet krizi ve vergi yasaları kapsamında ifade edilmelidir.

18 Nisan 1999 seçimlerinin ardından oluşan koalisyon önemli ölçüde hükümet krizini çözmüş, ancak ekonomi 1999 yılında yüzde 6,4 ile en büyük küçülmesini yaşamıştır. Bu gelişme Aralık 1999'da yeni bir "Stand-by" anlaşmasıyla sonuçlanmış, 2000 yılının başından itibaren uygulamaya girecek. Bir yıl süreli IMF gözetiminde istikrar programı hazırlanmıştır.

1. İstikrar Programının Ana Hatları

Türkiye, istikrar programını uygulama kararı alırken, yüzde 64,9 enflasyon yüzde -6 büyüme oranı ve bozuk bir gelir dağılımına sahiptir. Aralık 1999 programı kendisine öncelikli hedef olarak enflasyon oranının düşürülmesini benimsemiştir (Enflasyon hedeflemesi). Bu noktada 2000 yılı enflasyon oranı yüzde 20, 2001 yılı yüzde 12, 2002 yılı yüzde 7 olarak tespit edilmiştir (Çolak, 2001, s.6). Bu hedeflere ulaşma açısından üç farklı çapa kabul edilmiştir. Döviz kuru çapası, kamu harcamaları çapası ve özelleştirme çapası olarak ifade edilebilecek bu anahtarlar içerisinde en önemlisi döviz kuru çapasıdır. Sabit kur sistemi benimsenmekte, bu sistemin işleyişinde ise, sabit kur bir başka ülkenin para birimine (dolar, mark) göre belirlenmektedir. Bu açıdan program Türk Lirasını 1 \$, 0,77 Euro'dan oluşan kur sepetiyle ilişkilendirerek, artışı yüzde 20 ile sınırlandırılmıştır. Döviz kuru esnekliğini kaldıran çapa uygulaması sabit kur politikasını ön plana çıkarmış, bu niteliği ile program, IMF'nin aynı programı uyguladığı Asya ülkelerinde yaşadığı başarısızlığı gizlemede Türkiye'nin kullandığı sonucuna yol açmıştır. Bu şekilde IMF, modelinin işlediğini dünyaya gösterme açısından Türkiye'yi kullanmaya çalışmıştır.

Programın bir diğer önemli unsuru bankacılık sistemi ve özellikle kamu bankalarının özelleştirilmesidir. Nitekim kamusal sermayeli bankalar ile fon kapsamındaki bankaların, bankacılık sistemi içerisindeki payı yüzde 39 düzeyindedir. Kamu kesiminin bankacılık sistemi içerisindeki bu ağırlığı, bugün sistemin yaşadığı olumsuzluğun ana kaynağı olarak gösterilebilir (Çolak, 2001, s. 8). Kamu bankalarının bilançolarındaki diğer aktifler kaleminin açık ifadesi 12 milyar \$'ı bulan görev zararlarıdır. Bilindiği gibi görev zararlarının nedeni, bu bankaların kamu kesimini değişik amaçlar için finanse etmesidir.

Bu unsurlar Kasım 2000 itibarıyla bankacılık sisteminde kilitlenmeye yol açmış, bu krizi takiben bankacılık sistemi ve yabancı yatırımcılar hızlı bir şekil-

de dövize yönelmişlerdir. Kasım ayında karşılaşılan kriz, alınan tedbirler ve önemli ölçüde IMF'den sağlanan ek rezerv kolaylığıyla kontrol altına alınmış ve görece bir istikrar sağlanmıştır. Fakat bu yaşananlar piyasalarda sürekli olarak yeni bir kriz beklentisini gündeme tutarken güven unsurunu da ortadan kaldırmıştır (M.B. Basın Duyurusu, 2001).

Bu süreç, 19 Şubat 2001 tarihli MGK toplantısında yaşanan ve yapılan talihsiz açıklamalarla kamuoyuna akseden siyasi krizin ekonomik krize dönüşmesiyle sonuçlanmıştır. Faiz oranları yüzde 7000'lere tırmanırken, piyasa katılımcıları panik halinde döviz talep etmelerine yol açarak, döviz kurlarının dalgalanmaya bırakılması sonucunu hazırlamıştır. 22 Şubat 2001 itibariyle programın döviz kuru çapası terkedilerek dalgalı kur sistemine dönmüştür.

Dalgalı kur sistemi özetle; döviz kurlarının doğrudan doğruya döviz piyasasında oluşan arz ve talep güçleri tarafından belirlenmesidir (Seyidoğlu, 1990, s. 640). Bu sistemde, sabit bir sistemdeki resmi döviz kuru Merkez Bankası veya Maliye Bakanlığı tarafından belirlenmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Ancak para otoriteleri sınırsız bir dalgalı kur sürecini genelde kabullenmemekte, dolayısıyla serbest kur dalgalanmalarına şok değişiklikler yaşanmaması için belirlenmiş sınırlar içerisinde müdahale yolunu tercih etmektedirler.

Böylece istikrar programında, Türkiye'de özellikle beklenti (psikolojik) enflasyonun önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilen döviz kuru önemi kaybetmiş gözükmemektedir. Oysa enflasyonist beklentilerle döviz kuru arasında ciddi bir bağ söz konusudur (Uyanık, Ekim, 2000, s. 12). Türkiye ekonomisinde döviz ve dövizli baz alarak hesap yapma alışkanlığı yani dolarizasyon bir alışkanlıktır. Bu nedenle döviz kurlarında bugün yaşanan belirsizlik ekonomik faaliyetleri önemli ölçüde ve olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir.

Türkiye ekonomisinde ilk kez, bir istikrar programı uygulamadıkça yaşanan bu krizin-diğer istikrar programları kriz sonrası dönemleri ifade etmektedir – genel anlamda iki önemli nedeni söz konusudur (Pirler, 2000, s. 2).

i. İstikrar programında hedefler konusunda sosyal taraflarla mutabakata gerek duyulmamıştır.

ii. Döviz kuru çapası, yurtiçi enflasyon hedefleri tutturulmadığı için TL'nin aşırı değerlenmesi sonucu ödemeler dengesini olumsuz etkilemiştir.

Bunlara ek olarak ise;

i. Bankacılık sisteminde istikrarın sağlanamaması

ii. Kamu harcamalarındaki düşüşün yetersiz olması

iii. Özelleştirmenin (Telekom, kamu bankaları) aksaması

iv. Daha da önemli olması açısından siyasi istikrarsızlık ve siyasi hatalardır.

Bu noktada önemli olan bankacılık sisteminde güvensizliğin ortadan kaldırılması ve toplum kesimlerinin vereceği desteğin, siyasi ortamda suistimal edilmemesidir. Dolayısıyla oluşturulan fakat henüz adı konmamış yeni istikrar programının ana hatlarını bu iki konu çizmektedir.

B. Mart 2001 İstikrar Programı (Acil Önlemler Paketi)

Öncelikle ifade edilmelidir ki henüz istikrar programı bütün detaylarıyla açıklanmış değildir. Ancak bilinen bazı satırbaşları ele alınarak yeni program değerlendirilebilir. Bir önceki bölümde ifade edildiği gibi yeni istikrar programının toplumsal uzlaşmayı ön plana çıkarması önemli bir gelişmedir. Zira toplumun bütün kesimleri tarafından programın desteklenmesi ön şarttır. Her ne kadar daha önceki programda da kamuoyu desteği başlangıçta sağlanmış olsa bile daha sonra yaşanan siyasi çekişmeler bu desteği olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla her şeyden önce yeni programın siyasi çevrelerce de kabul görmesi ve desteklenmesi bir zorunluluktur.

Diğer taraftan, yeni program yine ilk kez, programın yükünü çeken kesimlerin sosyal destek programlarıyla donatılacağını ifade etmektedir (Milliyet, 20 Mart 2001). Oysa özellikle IMF destekli programlarda genel olarak sosyal ve toplumsal faktörler dikkat alınmamıştır. Yeni istikrar programı bu özelliğiyle de önem taşımaktadır.

Yeni istikrar programının ana unsurlarından birisi de özellikle kamu bankalarının, uzun olmamak kaydıyla rehabilitesi ve sonra da özelleştirilmesidir. Her ne kadar bu unsur önceki programlarda da ifade edilmiş olsa da, yeni program açısından öncelikli hedef olarak belirlenmiştir (Milliyet, 18 Mart 2001).

Tarım, esnaf kesimi ve KOBİ'lere yönelik kaynak transferlerinin, imkanlara göre bütçeye konulması yine programın bir unsuru olarak ifade edilmektedir.

Vergi politikalarında öncelikli hedefin mükellef sayısının artırılması olarak benimsendiği yeni istikrar programında, giderler noktasında ise kamu harcamalarının kısılması telaffuz edilmektedir.

Yeni istikrar programı enflasyon hedeflemesi noktasında, yıl sonuna kadar aylık enflasyon oranının yüzde 2'ye düşürülmesini benimsemektedir. 2002 hedefi yüzde 15 iken tek haneli enflasyon ise 2003 yılına sarkıtılmıştır. Ancak istikrar programı öncelikle piyasalarda (mali, döviz) istikrarın sağlanmasıyla birlikte fiyat istikrarına yönelirken orta vadede enflasyon hedeflemesi sistemine geçileceğini ifade etmektedir.

Döviz kurları piyasada serbestçe oluşacak, Merkez Bankası daha doğrusu programda kurulması öngörülen Para Politikaları Kurulu (MB., DPT, Maliye B.) sadece aşırı dalgalanmaları gidermek için müdahale ederken, kur hedefi açıklayacaktır.

Nisan ayının ilk yarısında toplum kesimlerinin görüşleri alındıktan sonra program ayrıntılarıyla belirlenmiş olacak ve Nisan ayının ikinci yarısında niyet mektubu IMF'ye verilecektir. Bilindiği gibi niyet mektubu; IMF'nin stand-by anlaşması imzalaması için üye ülkenin bir dizi tedbirlerin yer aldığı ekonomik programı içeren taahhünamesidir. Stand-by ise IMF'ye üye bir ülkenin kuruluş ile imzaladığı bir anlaşmadır. Stand-by anlaşması ile IMF, onayladığı 12-18 aylık ekonomik programa kredi sağlamaktadır. Bu anlaşma ayrıca, özel yabancı finans kurumları açısından da güvence anlamını taşımaktadır. Tahminen Nisan ayı sonunda IMF desteği netleşirken, yeni istikrar programı tam anlamıyla oluşacaktır.

Bütün istikrar programları açısından geçerli olan başarı kriterleri yeni program için de aynen ifade edilebilir.

SONUÇ YERİNE

Bir istikrar programının uygulama aşamasında başarılı olması şu unsurları içermektedir (Kaya, 1998, s. 204).

- i. Merkez hükümetteki politik liderlik güçlü olmalı ve programı uygulamaktan başka çıkış yolu bırakılmamalıdır.
- ii. Program bütünlüğü sağlamalı, parçalara ayrılmayan bir paket olmalıdır.
- iii. Kısa süreli fedakarlıklar kaçınılmaz olsa bile toplumun çoğunluğu için refah iyileşmelerine dikkat edilmelidir.
- iv. Program, politik liderliğin sürdürülebilirliği izlenimini vermelidir (Seçim gündeme gelmemelidir).

Bu unsurlardan çıkan sonuç kısaca bu tür programlardaki başarının politik olarak güçlü hükümetlerle gerçekleştirilebileceğidir. Politik çevreleri güçsüz, istikrarsız ve kutuplaşmış olan ülkelerde istikrar politikalarını uygulamak önemli güçlükleri bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle ekonominin küreselleştiği dolayısıyla krizlerin uluslararası boyutlarda yaşandığı dünyamızda başarı güçlü bir politik yapının demokrasi içerisinde oluşmasına bağlıdır.